

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ВЗАЄМИН У КОЛЕКТИВІ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ

У статті розкрито технологію педагогічної підготовки студентів до формування культури міжособистісних взаємин у колективі старших підлітків в умовах спеціально організованого навчання. Описано організаційні умови проведення занять, зміст, форми і методи роботи з майбутніми вчителями.

Проблема формування особистості на кожному етапі розвитку суспільства є центральною темою і предметом осмислення та вивчення. Сучасна соціальна ситуація вимагає від молоді людини вміння гідно жити у соціумі, свідомо здійснювати вибір ідеалів та цінностей у повсякденній поведінці, готовності узгоджувати своє життя із запитами, потребами та нормами людських взаємин, логіка та необхідність яких апробовані самим життям. Разом із тим, відзначимо, що рівень культури міжособистісних взаємин сучасних підлітків не відповідає реальним потребам суспільства, яке ставить перед кожним своїм громадянином вимогу дотримання норм загальнолюдської моралі, шанобливого та поважного ставлення до прав і свобод іншої особистості, високого вміння міжособистісної взаємодії, здатності протидіяти проявам аморальності, правопорушенням, бездуховності, породженим реаліями нашого життя.

Як свідчать дослідження сучасних педагогів і психологів (Л. Анн, І. Гояна, М. Заброцького, В. Кушнірюка, І. Мезері, Л. Орбан-Лембрик, М. Сисун, В. Штифурак та інших), недотримання культури у взаєминах із іншими або ж будь-які порушення взаємин зумовлюють стан тривожності (відчуття дискомфорту, незахищеності), породжують конфліктність, спричиняють руйнівний, деструктивний вплив на особистість підлітка.

Важливим чинником формування культури взаємин у підлітковому середовищі дослідники В. Белкіна, І. Краснощок, Л. Куренда, В. Кушнірюк та інші вважають особистість учителя. Л. Артемова, І. Булах, С. Вітвицька, Л. Долинська, О. Дубасенюк, І. Зязюн розглядають різні аспекти підготовки студентів до майбутньої професійної діяльності як складової педагогічної майстерності. Однак проблема оптимізації взаємин у середовищі старших підлітків на сьогодні не є вирішеною, і тому питання підготовки майбутнього вчителя до формування культури міжособистісних взаємин у підлітковому середовищі, на наш погляд, є однією з умов забезпечення ефективного розв'язання цієї проблеми у практиці роботи школи.

Метою нашої статті є опис експериментальної апробації спеціально організованого навчання з підготовки майбутніх учителів до формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків.

Завдання статті: окреслити проблеми міжособистісних взаємин у підлітковому колективі за результатами проведеної діагностики; розкрити можливості спеціально організованого навчання у підготовці майбутніх учителів до формування культури взаємин у підлітковому колективі.

Виховання культури взаємин у підлітковому колективі передбачає створення умов для формування кращих якостей і здібностей дитини, гуманізацію взаємин між вихователем і вихованцями, вияв довіри, поваги до особистості, турботи про її гармонійний розвиток, глибокого розуміння її індивідуальних рис і можливостей, запитів та інтересів, становлення взаємин співробітництва, особистісно орієнтованого підходу у формуванні культури взаємин. Такий підхід передбачає ставлення до кожного вихованця як до неповторної особистості, суб'єкта вільного розвитку, визнання його прав [1; 2].

Висока здатність особистості до гуманних стосунків з іншими, на думку О.Бодальова [3], вимагає наявності у людини і певної психологічної культури: вміння розбиратися в інших людях і правильно оцінювати їх психологію, адекватно емоційно відгукуватися на їх поведінку і стан та вибирати стосовно них такий спосіб звертання, який би найповніше враховував індивідуальні особливості суб'єктів взаємодії.

З метою вивчення та оцінки взаємин у підлітковому колективі ми застосували метод спостереження, інтерв'ю, бесіди з учителями, з підлітками, різноманітні опитувальники. Результати засвідчують, що більш позитивні взаємини фіксуються у класах, де невелика наповнюваність учнів, а це, переважно, сільські школи (25%). В окремих колективах взаємини не набувають гостро вираженої конфліктності, якщо всіма учнями сповідується єдині цінності. Хоча, як зазначають опитувані (82%), непорозуміння у колективах мають місце, і виникають вони з приводу негативних висловлювань, критичних оцінок підлітків стосовно один одного.

Зауважимо, що на сьогодні у міжособистісних взаєминах старших підлітків існує ряд проблем, серед яких виділимо проблему відторгненої, "зацькованої" дитини (негативне ставлення до однолітків через матеріальні нестатки, зовнішність, неблагополуччя у сім'ї); зверхність, цинізм у ставленні до інших тих підлітків, які мають високий статус (є лідерами; є успішними у навчанні чи якійсь іншій сфері; матеріально більш забезпечені від інших); проблема взаємодії хлопців і дівчат (є потреба у гетеросоціальних контактах, але відсутні вміння практикувати моделі взаємин із протилежною статтю); прагнення до натурального спілкування як способу самоствердження (використання ненормативної лексики, паління).

Розв'язання названих проблем потребує зусиль батьків, учителів, самих підлітків. Особлива роль тут належить, як стверджує Л.Куренда, організаційно-мобілізуєчій діяльності педагога, його високому теоретичному, психолого-педагогічному та методичному рівням [4].

В.Белкіна детально розглядає стилі і типи педагогічного регулювання взаємодії між підлітками [5]. Зокрема, вона підкреслює, що адекватне використання педагогом того чи іншого типу педагогічного регулювання забезпечують розвиваючий характер взаємодії дітей стосовно кожного суб'єкта взаємин. Основними умовами

ефективності такого регулювання є: включеність дорослого у взаємодію; гнучкість функцій, які виконують дорослі; співтворчість із дітьми на всіх етапах; емоційна співучасть і децентрація; професійна рефлексія, яка дозволяє адекватно оцінити педагогічну ситуацію в умовах взаємодії дітей і свої власні педагогічні дії; чітке диференціювання у свідомості педагога цілей і завдань власної професійної діяльності та змісту і структури спільної дитячої діяльності і спілкування; глибина знань про предмет регулювання [5: 135].

Таким чином, завдання вчителя – створити оптимальні умови для культурного розвитку особистості дитини, надати їй допомогу у виборі цінностей і способів культурної самореалізації з метою посісти гідне місце у суспільстві – потребує від учителя вміння бачити особливості розвитку вихованців, їх місце у системі міжособистісних взаємин; ураховувати рівень їхньої культури; виявляти і розвивати позитивні нахили та здібності; формувати здатність адекватно ставитися до проблем, які виникають у повсякденному спілкуванні; допомагати долати труднощі у взаєминах із іншими; обирати схвалювані форми взаємодії.

На жаль, молодий учитель, який приходить до школи, недостатньо озброєний відповідними знаннями та практичними вміннями, що дозволяють йому успішно здійснювати виховання культури міжособистісних взаємин у підлітків. Тому підготовка майбутніх учителів до формування культури взаємин у дітей є запорукою успішної організації виховного процесу в школі.

З цією метою ми розробили програму і впровадили у навчальний процес Житомирського державного університету імені Івана Франка спецкурс "Підготовка майбутніх учителів до формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків".

Програма названого спецкурсу включала навчальну діяльність студентів (лекції та семінари) і квазіпрофесійну діяльність, що передбачала відтворення в аудиторних умовах елементів педагогічної праці, зокрема моделювання предметного та соціального змісту майбутньої педагогічної роботи щодо формування культури взаємин старших підлітків.

У ході читання лекцій та в результаті самостійної пошукової роботи студенти познайомилися із базовими основами культури особистості, місцем і роллю культури взаємин у повсякденних стосунках, її функціями, підходами до розгляду культури людських взаємин у соціології, етиці, естетиці, конфліктології. Майбутні вчителі отримали також знання стосовно змістової структури культури міжособистісних взаємин, показників та критеріїв сформованості виділених нами компонентів: когнітивного, емоційно-мотиваційного, регулятивного та діяльнісно-практичного; оволодіти методикою вивчення культури міжособистісних взаємин у підлітковому колективі.

Лекція "Взаємини у шкільному колективі та особливості культури взаємин підлітків" мала на меті розкрити психологічні характеристики старшого підліткового віку, познайомити студентів з особливостями взаємин старших підлітків, вказати на труднощі, які виникають у міжособистісних взаєминах дітей, окреслити шляхи їх корекції. При вивченні теми "Технології формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків студентів" студентів ознайомлено із технологією виховання культури міжособистісних взаємин старших підлітків, представлено конкретні техніки формування знань, умінь та навичок етичної взаємодії, а також розглянуто педагогічні умови забезпечення формування культури взаємин у підлітковому колективі.

Відомо, що якісним показником знань є вміння застосовувати їх на практиці. І.Пальшкова [6] обґрунтовує необхідність використання практико-орієнтованого підходу у підготовці майбутніх педагогів, переваги якого – у орієнтуванні на кінцевий продукт навчання, тобто на формування і вироблення у студентів практичних навичок застосування різноманітних технологій. Саме тому ми намагалися більше уваги приділяти формуванню у майбутніх учителів практичних умінь та навичок, здатності виявляти творчість та пластичність у проблемних ситуаціях, закласти основи для їх майбутнього успіху в ситуаціях взаємодії з підлітками.

Практичні заняття зі студентами проводилися у формі етичного практикуму, мета якого – розвиток творчого мислення майбутніх учителів у сфері педагогічної етики, набуття вмінь приймати моральні рішення, збагачення досвіду взаємодії з учнями. Видами роботи на практичних заняттях були різні вправи, ділові ігри, моделювання та розгляд життєвих ситуацій, обговорення та дискусії, підготовка та захист проєктів, пам'яток, створення студентами власних методик вивчення культури взаємин, розробка етичних занять для підлітків, практичні дослідження.

Студенти брали інтерв'ю у вчителів стосовно їх взаємин із підлітками, здійснювали індивідуальний та порівняльний аналіз результатів опитування; досліджували взаємини підлітків, визначали рівень їх етичних знань, мотиви взаємин із допомогою анкетування; здійснювали аналіз власної особистості, давали оцінку своєї поведінки у ситуаціях взаємодії з іншими.

Загальними організаційними умовами проведення занять були:

- підготовча робота: попереднє анкетування студентів, виконання студентами запропонованих завдань, визначення структури заняття;
- утворення творчих груп для виконання завдань;
- нестандартний, творчий підхід у виконанні завдань;
- участь у підготовці й проведенні заняття всіх студентів;
- підбір завдань, які сприяють виробленню практичних навичок вивчення і формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків;
- використання різних форм проведення занять;
- аналіз, оцінка, обговорення, доповнення, корекція, внесення пропозицій щодо обговорюваних проблем і проведення занять.

Важливою умовою педагогічного керівництва вихованням культури взаємин у шкільному колективі старших підлітків є використання нових форм і методів організації діяльності учнів. З цією метою у рамках програми спецкурсу "Підготовка майбутніх учителів до формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків" студенти знайомилися з новими формами роботи (уроки культури, етичні студії, філософські столи, етичний театр, творчі лабораторії, мозковий штурм, імаготерапія), методикою їх проведення, розробляли власні проекти, складали плани етичних занять тощо. Пропоновані форми роботи з підлітками практично апробувалися під час проведення занять у студентській групі.

Так, на практичних заняттях зі студентами були проведені: дискусія "Без світу культури важко уявити собі світ особистості", засідання круглого столу "Що, на вашу думку, заважає дитині спілкуватися?", філософський стіл "Проблеми практичного формування культури взаємин старших підлітків", ділова гра: педагогічна рада "Спільна діяльність підлітків як чинник формування культури взаємин". Студенти розробляли і захищали проект "Культура взаємин – запорука успіху людини", завданням якого було показати важливість дотримання культури взаємин у різних сферах людської життєдіяльності: у сім'ї, професійній діяльності, у взаєминах із друзями, у діловій сфері, у соціальних контактах тощо.

Група студентів також вивчала інтереси старших підлітків стосовно друкованої продукції: які газети і журнали є популярними у середовищі учнів восьмих-дев'ятих класів. З'ясувалося, що сучасні підлітки цікавляться журналами "Юний натураліст", "Древо познання", "Мадемуазель", "Отдохни", "Хакер", "Мобила", "Cool", "Cool girl", "Extreme ХЗМ and М-молоко". Студенти аналізували зміст рубрик названих журналів, визначали їх виховні можливості, анонсували окремі матеріали, які доцільно використати у роботі з підлітками.

Відомо, що взаємини складаються і розвиваються у діяльності. Саме діяльність служить засобом і сферою самоствердження особистості, розвитку її індивідуальності, породження і утвердження почуття самоцінності, значимості, формування поважного ставлення до неї однолітків. Вагомого значення у розвитку культури міжособистісних взаємин старших підлітків ми надаємо позаурочній діяльності, яка відкриває можливості для самовираження і самореалізації особистості дитини, для налагодження контактів із однолітками, для задоволення потреби у спілкуванні. Тому на заняттях спецкурсу студенти розробляли низку колективних справ для підлітків, складали програму роботи Етичного театру, розробляли план засідань етичної студії, проектували моделі різних заходів-комплексів для підлітків: "Відкритий мікрофон", "Ти-Я-Ми: компроміс", "Криві дзеркала", "Будемо знайомі" тощо. Фрагменти окремих заходів були проведені у студентській групі, зокрема КТС "Ми класні", етична бесіда "Твоя система цінностей", етичний міні-театр "Ситуація", заняття-тренінг розвитку комунікативних умінь.

Змістом занять було передбачено опрацювання методик вивчення взаємин у підлітковому колективі і застосування їх до вивчення взаємин у студентській групі: анкета "Твоя думка про взаємини у класі", методика "Кола ставлень", методика "Визначення привабливості для школяра групи однокласників" (на основі індексу групової єдності Сішора), методика В. Стефансона "Q-сортування: діагностика основних тенденцій поведінки у реальній групі", ігрова процедура "Цінності мого життя" (за Д.Григор'євим), інші. Студенти також розв'язували педагогічні задачі, моделювали життєві ситуації, що дублюють реальні взаємини, відтворювали їх в аудиторних умовах, давали власну оцінку, пропонували шляхи їх вирішення.

Суттєвим чинником впливу на школяра є особистість вчителя, його загальна культура, майстерність, професійні здібності, а також здатність творчо реагувати на ситуації взаємин, прогнозувати наслідки взаємодії підлітка з однолітками, вчителями, адекватно підходити до розв'язання проблем, які виникають у повсякденному спілкуванні старших підлітків. Для розв'язання цього завдання ми застосували у роботі зі студентами метод моделювання й аналізу педагогічних ситуацій, які виникають у взаєминах учителя та учнів, розв'язування задач, складання пам'ятки "Поведінка вчителя у взаєминах із старшими підлітками", а також вправи на аналіз студентами особливостей власної особистості та проявів поведінки у взаєминах з іншими.

Узагальнюючи вищевикладене, зазначимо, що підготовка студентів до формування культури міжособистісних взаємин підлітків є складовою професійного навчання і підвищення їхньої кваліфікації. Виховання високої професійної культури студента педагогічного вузу, а отже, і його готовності до майбутньої виховної діяльності у загальноосвітніх закладах передбачає формування педагогічного мислення, яке базується на системі теоретичних знань із педагогіки і психології та виявляється у здатності використовувати ці знання, оперувати ними у практичній діяльності – у ситуаціях спілкування з учнями, у налагодженні між ними ефективних взаємин, в організації виховного процесу загалом.

Організація спеціального навчання студентів із підготовки їх до формування культури взаємин дає змогу зробити наступні висновки: результативними є такі методи роботи зі студентами: послідовна система завдань самостійної роботи у підготовці до занять; групова робота з розв'язання поставлених завдань; застосування методик вивчення і формування взаємин підлітків безпосередньо у студентській групі; дослідження проблеми у реальній практиці; студенти реально оцінюють проблему міжособистісних взаємин підлітків, є мотивованими на пошук і застосування оптимальних способів взаємодії з підлітками; вчать практично застосовувати здобуті знання.

Підготовка майбутніх учителів до виховання культури міжособистісних взаємин у підлітковому колективі уможливорює розкриття взаємодії вчителя і учнів у практиці роботи загальноосвітньої школи, що буде схарактеризовано у наступних роботах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади: Навч. - метод. видання. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.

2. Кушнірюк В.М. Гуманізація міжособистісних стосунків як умова запобігання конфліктів у педагогічному процесі: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – К., 2000. – 19 с.
3. Бодалев А.А. Личность и общение: Избранные труды. – М.: Педагогика, 1983. – 272 с.
4. Куренда Л.Д. Соціально-педагогічні фактори виховання гуманістичних рис у старших підлітків: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К., 1995. – 22 с.
5. Белкина В.Н. Педагогическое регулирование взаимодействия детей со сверстниками: Монография. – Ярославль: Изд-во ЯГПУ им. К.Д.Ушинского, 2000. – 161 с.
6. Пальшкова І.О. Теоретичні засади застосування практико-орієнтованого підходу при формуванні професійно-педагогічної культури майбутніх педагогів // Вісник. Збірник наукових статей Київського міжнародного університету. Серія: Педагогічні науки. Випуск 5. – КиМУ, 2004. – С. 174-185.

Матеріал надійшов до редакції 10.10.2005 р.

Бісик Н.М. Подготовка будущего учителя к формированию культуры взаимоотношений в коллективе старших подростков.

В статье представлена технология педагогической подготовки будущих учителей к формированию культуры межличностных отношений в коллективе старших подростков в условиях специально организованного обучения. Описаны организационные условия проведения занятий, содержание, формы и методы работы с будущими учителями.

Bisyk N.M. Training Prospective Teachers for the Formation of Cultural Relations in Groups of Teenagers.

This article presents some technologies of training prospective teachers for the formation of cultural relations in groups of teenagers in the conditions of purposefully organized training with special emphasis on conditions of its content, form and methods of training.